

“TAYMS” və “ƏKİNCİ”

Həsən bəy Zərdəbinin Moskva Universitetinin məzunu olması, Avropa ölkələrinin tarixini və mədəniyyətini yaxşı bilməsi “Əkinçi”nin nəşrində köməyinə gəlirdi. Qəzetin işıq üzü görmüş 56 nömrəsində rus, ingilis, fransız dilində mətbuat orqanlarından gen-bol istifadə edilmişdir. Bu materialların böyük əksəriyyətində ən mühüm beynəlxalq həyat məsələləri işıqlandırılmışdır.

H.Zərdəbinin böyük maraq göstərdiyi xarici mətbuat orqanlarından ən birincisi Böyük Britaniyanın “Tayms” qəzeti olmuşdur. Maraqlıdır ki, “Əkinçi” öz problemlərindən danışarkən “Tayms”ı müsbət nümunə kimi göstərmişdir. Qəzetin 1876-cı il 6 dekabr tarixli sayında “Daxiliyyə” şöbəsində verilmiş materialda deyilir: “Bizim müsəlman tayfasının ingilis tayfasından nə qədər geri qaldığını “Əkinçi” qəzetinə və London şəhərində çap olunan “Tayms” qəzetinə baxmaq ilə bilmək olur”.

“Tayms” qəzeti XIX əsrdə İngiltərə jurnalistikasının lideri idi. Onun şan-şöhrəti Londonda bütün dünyaya yayılmışdı. Bu gündəlik şəhər qəzetini 1785-ci ildə mətbəə sahibi Con Uolter yaratmışdı. Sonralar onu I Uolter kimi tanıyırdılar.

Uolter birinci nömrədə yazırdı ki, qəzet dövrünün ən müxtəlif məlumatlarını dəqiq qeydə alan salnamə olmalıdır.

Qəzetin rəhbəri vəzifəsinə 1803-cü ildə onun oğlu II Con Uolter gətirilmiş və yalnız bundan sonra “Tayms” müstəqil mətbuat orqanına çevrilib və hökumətdən asılılığa son qoyuldu. Hökumət isə “Tayms”a Avropadan və xaricdən informasiya gətirən gəmiləri ləngitmək barədə əmr verdi. Bununla bağlı Uolter izahat istədi. Ona bildirildiyi ki, qəzet işıqlandırmağı dayandırsaydı, əmr gəri götürülə bilər. Qəzetin sahibi sövdələşmədən imtina etdi və işi yaxşılaşdırmaq məqsədilə gəmilər, poçt arabaları aldı, kuryerlər dəstəsi yaratdı, İngiltərə və Hindistan arasında əlaqələrin intensivliyini təmin etdi.

“Tayms” XIX əsrin axırlarınadək beynəlxalq həyat məsələlərini işıqlandırılmasında liderliyi əlində saxladı. Bu mətbuat orqan həm ölkə daxilində, həm də xaricdə geniş müxbirlər şəbəkəsi olan yeganə gündəlik ingilis qəzeti idi. Məlumatlılığı baxımından hökumətin məlumatlılığını ötür keçirdi. Vəterloo yaxınlığında Napoleonun qoşunlarını darmadağın edilməsi barəsində xəbəri dünyaya ilk dəfə məhz “Tayms” yaymışdı. Şübhəsiz, bu cür xəbərlər nəşrin tirajının

artması ilə nəticələnirdi. 1815-ci ildə tirajı 5.000 nüsxə olan qəzet 1854-cü ildə 50.000 nüsxə tirajla çap olunurdu.

Parlamentdə stenografi sayı artırılmışdı. Qəzet parlamentdə aparılan müzakirələrin xülasəsini əvvəllər 8-10 sütunda verirdisə, bu rəqəm 1-ə endirilmişdi. Maraqlıdır ki, bu yeniliyi Londonun digər qəzetləri də tətbiq etməyə başlamışdılar. Şübhəsiz, həmin üsul oxucu vaxtına qənaət olunasını və materialın daha tez oxunmasını təmin edirdi.

Uolterlər sülaləsi öz ətrafına istedadlı adamlar toplamışdı. İki alman — König və Bauer 1814-cü ildə qəzetin emalatxanasında buxarla işləyən çap maşını hazırlamışdılar. “Tayms”ın 1814-cü il 29 noyabr tarixli nömrəsi yeni maşında çap olunmuşdu. Bu maşın saatda 1.000 nüsxə, bir az sonra 5.000 nüsxə, müayyən təkmilləşdirmələr aparıldıqdan sonra isə 10.000 nüsxə qəzet çap etməyə imkan verirdi. Əllə işlədilən dəzgahda isə saatda yalnız 215 nüsxə çap etmək mümkün olurdu.

1817-ci ildə qəzetin baş redaktoru vəzifəsinə Tomas Barns gətirildi. İngiltərənin qəzet maqnatı Nortkliff onu “Tayms”ın ən yaxşı redaktoru kimi səciyyələndirirdi. Barns ölümünün son günlərindədək, yeni 1841-ci ilə qədər sevimli qəzetinə rəhbərlik etmişdir.

Onun varisi Con Dileyn oldu. 1879-cu ilə qədər baş redaktor oldu Con Dileyn nəşrin bütün tirajı çap olunmamış əvə getməzdi. “Əkinçi” dünyaya göz açarkən “Tayms” 91 yaşına yaxınlaşırdı. Qəzet dünyanın ən nüfuzlu mətbuat orqanı kimi şöhrət qazanmışdı. “Əkinçi”nin bu qəzetə maraq göstərməsi, onun barəsində öz şəhərlərində söz açması, çap etdiyi materiallardan istifadə etməsi “Tayms”ın dünya şöhrətli mətbuat orqanı olması ilə əlaqədər idi.

İngiltərə parlamentinin üzvü Bulver-Litton çıxışlarında birində demişdi: “XIX əsr İngiltərə sivilizasiyası haqqında hər hansı sübutu gələcək əsrlərə ötürmək mənə həvalə edilse idi, ne donanmalarımızı, ne demir yollarımızı, ne ictimai binalarımızı, ne də sizinlə birlikdə iclas keçirmək şərəfinə nail olduğumuz əzəmətli parlament binamızı seçərdim. Mənə “Tayms”ın adı nömrə-

lərindən biri kifayət edərdi”.

ABŞ prezidenti Avraam Linkoln “Tayms”ı “döndürücü” hakimiyyət hesab etmək mənaş, dünyada ən böyük qüvvələrdən biri kimi dəyərləndirirdi. Kraliça Viktoriya nəfərlərindən birində “Tayms” qəzetinin cəmiyyətin həyatına təsirinin çox güclü olmasından söhbət açırdı.

“Əkinçi”nin yazdığına görə, “Tayms” dörd səhifə həcmində hər gün çıxır, hər vialayətə müxbiri olması təzə xəbərlərin toplanıb çap edilməsinə imkan verir, tirajın oxuculara demiröl qatartları vasitəsilə həmin gün çatdırılması təmin edilir, hətta bu işin sürətləndirilməsi üçün yeni tədbirlər görülməsi nəzərdə tutulur. Çap işinin sürətləndirilməsi sahəsində görülən işlərdən danışan H.Zərdəbi qəzetin elanlarından hər gün 200 manatdan çox vəsait götdürüyünü qeyd edir, “Tayms”ın 100.000 nəfərdən çox müştərisinin olduğunu göstərir.

H.Zərdəbi “Əkinçi” barəsində danışarkən yazırdı ki, həmin qəzet 300 müştəriyə həsrət qəkir və bir də ingilis məmləkətində “Tayms”dan savayı qox qəzet var ki, hər günde, ya da günde iki dəfə çap olunur və onların hər birini çap edən özünün qəzet çap etmək ixtiyarını 200 min manata satmaq, amma bizim bir “Əkinçi” qəzetimiz var və əgər onu çap etmək ixtiyarını satmaq dursaq, ne ki ona bir qəpik verən olmaz, hətta onu cəbrən də boyunna götürən tapılmaz. Buna səbəb odur ki, ingilis əhli dünya işində məhr və hər elmdən xəbərdar olduğuna say edir ki, pul qazanıb, ne ki bu dünyada çox ləzzət ilə zindəganlıq etsin, hətta axırıti gözləyib, məktəbxana və kilisə tikdirib, qeyriləri xristian etməkdən ötürü icmalar bina edir və bu səbəbə onlar kəmallı və xeyirli sözün qədrini bilir ki, onlardan ol qəder qəzet oxuyan var”.

“Əkinçi”nin 1876-cı il 1 yanvar tarixli nömrəsində “Tayms” qəzetində çap olunmuş məlumat diqqəti cəlb edir: “Altı ay yoxdur ki, bizim “Əkinçi” qəzeti çap olunur, amma ingilisin paytaxtı London şəhərində onun çap olunmağı məlumdur. Oradan bir kitabın bir fəslinin türk dilində olan tərçüməsini bizə göndəriblər ki, onun qəzetini düzəldək, il haqqı bu çox ziyadə gözüaçaqlıq istər. London şəhərində bir neçə yüz

qəzet çap olunur. Onunla belə kişilər dünyanın ucunda bizim qəzet kimi kiçik qəzet çap olunmağı isədid istəyirlər ondan da nəfərdar olunsalar, amma bizim adamın çoxu ne ki bucağadək bizim qəzeti oxumayıblar, bəlkə bəzi kəsler onun bina olunmasının xəbərini də eşitməyiblər”.

H.Zərdəbi “Əkinçi” qəzetinin Londonda da tanındığını iftixar hissi ilə qeyd edir, ona redaktə etmək üçün türk dilində yazı göndərdiyini nəzərə çatdırır.

Həsən bəy Zərdəbinin “Tayms” qəzetinə həsn-rəğbət bəsləməsi də səbəbsiz deyil.

“Tayms”ın yaydığı xəbərlərin dəqiqliyinə dünya əfkar ümumiyyəti inanırdı. “Əkinçi” də oxucularını Rusiya-Türkiyə münasibətləri, Balkanlarda vəziyyət və Osmanlı imperiyası ilə bağlı bir sıra məsələlər barəsində “Tayms”ın verdiyi məlumatlarla tanış etməklə əhalidə daha doğru rəy formalaşdırmaq istəyirdi, çünki dövrünün digər mətbuat orqanları, o cümlədən rus qəzetləri beynəlxalq məsələlər barəsində qərəzli yazılar verirdilər. Sensuranın tüğyan etdiyi bir zamanda həmin yazılardan başqa cür istifadə etmək mümkün deyildi. Mümkün olan yalnız “Tayms” qəzetinin xəbərlərinə istinad etmək idi.

“Tayms”ın böyük nüfuz sahibi olmasının başlıca səbəblərindən biri ölkədə mətbuat azadlığının mövcudluğu idi. Hələ 1689-cu ildə hər bir ingilissə öz fikrini sifahi və yazılı şəkildə ifadə etmək hüququq verilmişdi. 1694-cü ildə isə senzura ləğv edilmişdi. Bütün bunlar İngiltərə mətbuatının verilən hüquqlardan gen-bol istifadə etməsi ilə nəticələnirdi. XIX əsr İngiltərə mətbuatını okeana bənzətsək, “Tayms” bu okeanın mayakı olardı. Maraqlıdır ki, “Əkinçi” bu mayakı görə, onun işığında bəhrələnməyə çalışırdı. “Əkinçi” fəaliyyətdə olduğu dövrdə “Tayms”ın baş redaktoru vəzifəsində Con Dileyn çalışırdı. O da H.Zərdəbi kimi mətbəədə gecəlayır, qəzet çap olunması iş yerini tərk etmirdi.

Homid VƏLİYEV,
BDU-nun Beynəlxalq Jurnalistika
kafedrasının müdiri, Gürcüstan
Respublikasının əməkdar jurnalisti.